

БІДЮК Алла,
директор Інституту вищої кваліфікації
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: allabidiuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6409-8252>

ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Охарактеризовано динаміку структурних змін на ринку освітніх послуг України в аналітичному періоді з 1991 по 2018 рр. Розглянуто поточний стан та проблеми розвитку ринку освітніх послуг, фактори впливу на його розвиток. Обґрунтовано диспропорцію структурних моделей підготовки фахівців і реальної потреби в них на ринку праці України. Виявлено та узагальнено основні тенденції розвитку ринку освітніх послуг України, стратегічні орієнтири і цільові настанови модернізації вищої освіти.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, заклади вищої освіти, конкуренція, освітній процес, вища освіта, інтернаціоналізація, глобалізація освітнього простору.

Бідюк А. Высшее образование в Украине: тенденции развития. Охарактеризована динамика структурных изменений на рынке образовательных услуг Украины в аналитическом периоде с 1991 по 2018 гг. Рассмотрено текущее состояние и проблемы развития рынка образовательных услуг, факторы влияния на его развитие. Обоснована диспропорция структурных моделей подготовки специалистов и реальной потребности в них на рынке труда Украины. Выявлены и обобщены основные тенденции развития рынка образовательных услуг Украины, стратегические ориентиры и целевые установки модернизации высшего образования.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, высшие учебные заведения, конкуренция, образовательный процесс, высшее образование, интернационализация, глобализация образовательного пространства.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність вищої освіти розглядається як один із базових компонентів системи національної безпеки, ознака і передумова успішного розвитку та окремих регіонів, й України в цілому. Об'єктивна єдність технологічного прогресу і процесу високої інтелектуалізації його ресурсів, їх глобалізація стають найважливішими чинниками реального економічного зростання і формування якісно нової платформи забезпечення економічних ривків.

Через посилення конкуренції у світовому просторі для національної економіки загострюється проблема синхронного розвитку ринку освітніх послуг (ОП). Причому зростання затребуваності ОП, які продукує вища школа, супроводжується новими умовами організації не тільки освітньої, а й фінансово-господарської діяльності ЗВО, виникненням у них комерційних мотивів та інтересів, спрямованих як мінімум на виживання, стає об'єктивною реальністю боротьба за споживачів освітніх послуг, включення механізмів жорсткої конкуренції на цьому ринку. Виникли і розвиваються нові напрями досліджень ЗВО – аналіз ринку ОП по основних елементах, оцінювання своєї позиції на ньому, визначення тенденцій руху основних параметрів, що закладаються в основу конкурентної стратегії цих закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових публікаціях характеристикам стану вітчизняного ринку освітніх послуг у контексті його проблем та перспектив подальшого розвитку приділено значну увагу. Наприклад, питання дослідження ринку ОП та його окремих складових висвітлені в працях М. Авксентьєва [1], І. Баши [2], І. Ахновської [3], Т. Ящук [4], Г. Холодного [5]. Проблема розвитку ринку ОП, напрямом удосконалення системи освіти присвячені праці Д. Загірняка [6], І. Каленюк, О. Кукліна [7], О. Павленка [8].

Метою статті є виявлення основних тенденцій розвитку національного ринку освітніх послуг на основі аналізу стану та факторів, які обумовлюють зміну його визначальних характеристик.

Матеріали та методи. Для досягнення визначеної мети застосовано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: діалектичний, наукової абстракції (теоретичні узагальнення і формулювання висновків), порівняння (зіставлення фактичних даних за окремі періоди), причинно-наслідкового аналізу (виявлення напрямів і тенденцій розвитку ринку ОП), графічний – для наочного представлення результатів дослідження, узагальнення – для формування відповідних висновків. Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі й нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики України, теоретичні та методичні наукові розробки і науково-практичні публікації.

Результати дослідження. Ринок освітніх послуг (РОП) є сьогодні потужним розгалуженим економічним середовищем, де відносини між його учасниками реалізуються у сфері створення значущого елемента національного багатства – знання, уміння, навички, особисті інтелектуальні та професійні характеристики громадян – людський капітал країни.

Поняття "ринку освітніх послуг" являє собою систему соціально-економічних відносин у взаємодії попиту та пропозиції освітніх продуктів, які формуються в рамках інституційних норм і матеріалізуються у підготовлених ЗВО висококваліфікованих кадрах відповідно до потреб ринку праці, окремих особистостей і суспільства в цілому.

Вітчизняний РОП можна охарактеризувати як ринок майже однорідної продукції, хоча на ньому діє порівняно велика кількість ЗВО, що пропонують схожі, але не ідентичні продукти. Крім того, зазначений ринок має ознаки певних деформацій у зв'язку з прямим втручанням держави через інструменти державного регулювання діяльності ЗВО і механізм державного замовлення. На відміну від ідеальної моделі ринку досконалої конкуренції, на цьому ринку освітній продукт є диференційованим і його реалізація відбувається в умовах як цінової, так і нецінової конкуренції.

Спектр пропозиції освітніх послуг та носіїв попиту в структурі їх споживання є досить широким і структурно складним.

Розглядаючи структуру ринку освітніх послуг за суб'єктною характеристикою учасників, слід відмітити низку особливостей.

Наявність великої кількості суб'єктів ринкових відносин [9]:

- продуценти ОП, якими є освітні установи всіх рівнів й індивідуальні виробники;
- споживачі ОП представлені індивідуальними споживачами, підприємствами й організаціями, органами публічної влади й місцевого самоврядування тощо;
- посередники – служби зайнятості, біржі праці, освітні фонди, асоціації освітніх установ і підприємств, спеціалізовані освітні центри тощо;
- організації-постачальники ресурсів для виробництва ОП;
- громадські інститути, причетні до просування і контролю якості ОП.

Специфічний характер послуг вищої освіти [10].

З маркетингової точки зору, послуга вищої освіти є унікальним товаром, який пропонується ринку, як правило, у двох видах. Перший – це знання, навички, досвід, які передаються тим, хто навчається; другий – це навчальний зміст у формі матеріалів – підручників, методичних матеріалів, монографій, відеоматеріалів тощо як доповнення до контактної освіти, – що студенти можуть опанувати самостійно, інфраструктурне забезпечення освітнього процесу, яке забезпечує безпосереднє отримання зазначених видів послуг.

Специфічність процесу споживання послуг вищої освіти [5].

Процес надання послуг вищої освіти органічно пов'язаний зі створенням духовних цінностей, вдосконаленням морально-етичного профілю і розвитком особистості, що навчається. Ці послуги забезпечують реалізацію пізнавальних інтересів споживача, задовольняють потреби у духовному й інтелектуальному розвитку, роблять внесок у створення умов для самовизначення й самореалізації особистості, беруть участь у формуванні, збереженні й розвитку різноманітних компетентностей, спеціалізації, професіоналізації та отриманні відповідної кваліфікації.

На думку Т. Ольшанцевої [11], протягом останніх десятиліть вітчизняний ринок послуг вищої освіти характеризується зміною декількох моделей становлення і розвитку.

Наприкінці ХХ ст. панувала традиційна для пострадянського простору модель освіти, коли структура потреби у фахівцях визначалась державою централізовано, виходячи з макропоказників розвитку економіки. Держава була головним замовником, суб'єктом фінансування і номінальним споживачем підготовлених кваліфікованих кадрів. ЗВО розробляли свої освітні програми та визначали перелік освітніх послуг за державними вимогами і стандартами. Така орієнтація призводила до суперечностей: надавалися знання, не в усьому адаптовані до запитів реальних споживачів та до змісту компетентностей, необхідних для майбутньої практичної діяльності.

Друга модель організації освіти в Україні була пов'язана з активною діяльністю посередників, які на початку ХХІ ст. пропонували на національному ринку програми зарубіжних університетів на правах їхніх агентів. Прикладом таких ОП можуть бути програми "Магістр бізнес-адміністрування" (МВА). Причому такі продуценти на ринку займали агресивну позицію, надаючи послуги на основі власних технологічних ресурсів, рівень яких не завжди відповідав навіть рівню "материнського" ЗВО.

Нині, з розвитком сучасних ІТ-технологій, ініціатива у запуску ринкових процесів перейшла до самого споживача. Почала формуватися третя модель ринку освітніх послуг, сконцентрована на споживачі. Виробники послуг вищої освіти почали формувати свої ресурси з урахуванням запитів, потреб і переваг споживачів ОП, їх цільових аудиторій: вступників, студентів, слухачів, роботодавців, державних органів освіти та суспільства в цілому.

Отже, РОП України формувався чинною мережею закладів вищої освіти, які виступали на ньому як носії пропозиції своєї продукції.

За роки незалежності в Україні розвиток системи вищої освіти відбувався в умовах досить ліберального ставлення держави до цього процесу, з точки зору регламентування, що обумовлено зростанням попиту на послуги з вищої освіти. Так, за статистичними даними, мережа ЗВО України за період з 1990 р. збільшилася в цілому по Україні майже удвічі (*табл. 1*).

У країні за роки незалежності зросла кількість недержавних закладів вищої освіти, що кон'юнктурно здійснювали підготовку переважно за професіями, найпопулярнішими тоді серед молоді. Станом на початок 2017/18 н. р. в Україні функціонувало 77 недержавних ЗВО, а кількість студентів, які навчалися в них, становила 105.4 тис. осіб (8 % загальної чисельності студентів у ЗВО України). Крім того, на початку аналізованого періоду була поширена практика серед як приватних, так і окремих державних ЗВО створювати численні філії по всій країні і навіть за її межами, які відповідали основним вимогам і рівню національних стандартів освітніх послуг.

Суттєво зріс за цей період показник чисельності студентів. Так, у 2017/2018 н. р. до ЗВО прийнято у 1.5 раза осіб більше, ніж у 1991/92 н. р. За цей час загальна чисельність студентів зросла у 1.5 раза, кількість підготовлених фахівців – більше, ніж у 2.6 раза (див. *табл. 1*).

Таблиця 1

**Кількісна характеристика системи вищої освіти України
за ЗВО та студентами**

Навчальний рік	Кількість ЗВО III–IV рівнів акредитації, од.	Кількість студентів у ЗВО, тис. осіб	Прийнято до ЗВО, тис. осіб	Випущено ЗВО фахівців, тис. осіб
1990/91	149	881.3	174.5	136.9
1991/92	156	876.2	173.7	137
1992/93	158	855.9	170.4	144.1
1993/94	159	829.2	170	153.5
1994/95	232	888.5	198	149
1995/96	255	922.8	206.8	147.9
1996/97	274	976.9	221.5	155.7
1997/98	280	1110	264.7	186.7
1998/99	298	1210.3	290.1	214.3
1999/00	313	1285.4	300.4	240.3
2000/01	315	1402.9	346.4	273.6
2001/02	318	1548	387.1	312.8
2002/03	330	1686.9	408.6	356.7
2003/04	339	1843.8	432.5	416.6
2004/05	347	2026.7	475.2	316.2
2005/06	345	2203.8	503	372.4
2006/07	350	2318.6	507.7	413.6
2007/08	351	2372.5	491.2	468.4
2008/09	353	2364.5	425.2	505.2
2009/10	350	2245.2	370.5	527.3
2010/11	349	2129.8	392	543.7
2011/12	345	1954.8	314.5	529.8
2012/13	334	1824.9	341.3	520.7
2013/14	325	1723.7	348	485.1
2014/15	277	1438	291.6	405.4
2015/16	288	1375.2	259.9	374
2016/17	287	1369.4	253.2	318.7
2017/18	289	1330.0	264.4	359.9

Джерело: складено автором за даними [12].

Динаміка кількості ЗВО та студентів свідчить, що тенденція не є стійкою: підйом спостерігався до 2008/09 н. р., проте з наступного року спостерігалася спадна траєкторія по обох показниках (див. *табл. 1*). Цьому є декілька причин. Передусім, це прояви демографічного спаду в країні, який напряму впливає на потенціал вступників у горизонті навчального циклу (*рис. 1*).

На підтвердження високої кореляції цих процесів, щорічне збільшення кількості студентів до майже 2008 р. обумовлено збільшенням кількості новонароджених в Україні у 80-х роках минулого століття. Суттєве падіння рівня народжуваності в Україні починається на початку 1990-х років. Так, якщо в 1990 р. в Україні народилося 657 тис. дітей, то в 1993 р. – лише 557 тис. Кожен наступний рік демонстрував падіння рівня народжуваності, і у 2001 р. він досяг мінімального рівня: в той рік народилося всього 376 тис. дітей.

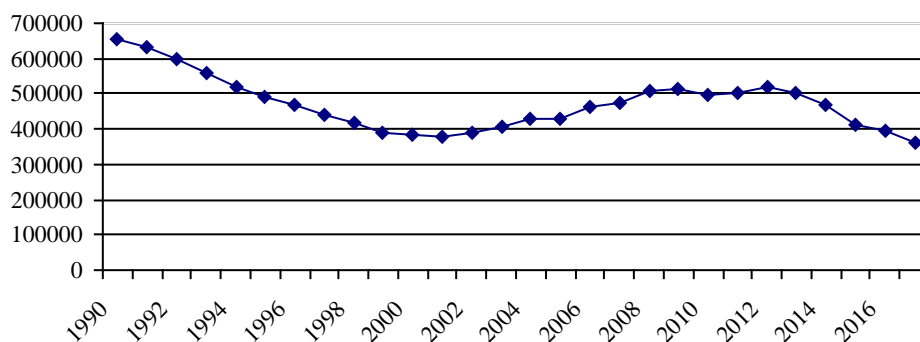

Рис. 1. Динаміка народжуваності в Україні впродовж 1990–2017 рр., тис. осіб

Джерело: складено автором за даними [12].

Відчутно вплинули на кількісні показники вищої освіти кризові явища в економіці 2008–2009 рр., коли суттєво скоротилась кількість ЗВО та студентів.

На подальшій негативній динаміці (2014–2017 рр.) позначилася також окупація частини української території, хоча більшість провідних ЗВО з цих областей змогли зберегти науково-педагогічний склад й відновити свою освітню та наукову діяльність у інших регіонах України, а для вступників з окупованих територій Міністерством освіти і науки України створено особливі умови вступу і навчання.

Для ринку послуг вищої освіти в Україні характерною є також значна залежність від інституційного середовища, коли через інструменти державного регулювання – реформування законодавства про освіту, регламентування процедур акредитації, ліцензування, фінансового забезпечення, створення і використання ресурсної бази діяльності тощо – відбуваються суттєві деформації і навіть нівелювання ринкових принципів взаємовідносин учасників.

У 2014 р. Міністерство освіти і науки України, проаналізувавши показники прийому та ліцензійний базис ЗВО України, надало рекомендації щодо оптимізації кількості ЗВО шляхом об'єднання з іншими, більш потужними навчальними закладами, у результаті чого скоротився фізичний обсяг ЗВО та їх філій на 48 од. [13].

Таке рішення відповідало одній з ключових світових тенденцій розвитку РОП: укрупнення ЗВО та створення освітніх транснаціональних корпорацій (ТНК), що стало початком створення потужних регіональних та дослідницьких університетів, у яких буде зосереджено найкращий науковий, педагогічний, методичний потенціал певного регіону із сучасним матеріально-технічним забезпеченням освітнього процесу.

Останніми роками спостерігається тенденція щодо вступу частини випускників шкіл до закордонних університетів, що також впливає на зменшення потенціалу студентів. Про це свідчить статистичний

аналіз результатів вступної кампанії 2017 р., відповідно до якого з 6026 випускників шкіл, які склали усі свої ЗНО на 180 балів і вище, 1526 (25 %) не вступали до українських ЗВО.

Активізація процесів інтернаціоналізації вищої освіти в Україні обумовлена також тим, що посилюється вплив роботодавців на вибір студентів і випускників, які формують чіткі вимоги до компетентностей своїх працівників, що інколи відрізняються від потенціалу ЗВО сформувані їх в освітньому процесі. Зберегли свої лідируючі позиції ті ЗВО, які реалізують гнучку політику формування змісту підготовки і ресурсного забезпечення відповідно до структурних вимог ринку праці і критеріїв якості роботодавців.

Одним із показників якості навчання є співвідношення кількості випущених та прийнятих до ЗВО студентів (рис. 2).

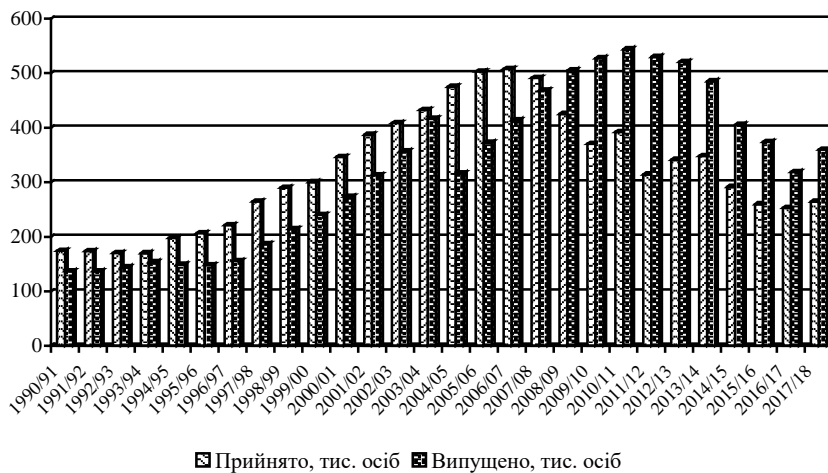

Рис. 2. Динаміка первинного прийому та випуску студентів в Україні за 1990–2017 рр.

Таке співвідношення почало зростати, починаючи з 2008/09 н. р., коли чітко виявились тенденції підвищення мотивації до навчання, свідомого вибору вступників щодо майбутньої спеціальності та її визнання ринком праці. Відрахування через неуспішність студентів з часом суттєво зменшується. Крім того, слід враховувати контингент, який вступає для здобуття ступеня бакалавра на базі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста та магістра за іншою спеціальністю на базі освітнього ступеня бакалавра, інколи магістра на базі освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, а також можливість навчатися одночасно на декількох освітніх програмах.

Про привабливість вищої освіти для майбутніх студентів свідчить статистика чисельності прийнятих до ЗВО відносно чисельності випускників шкіл у цілому (рис. 3).

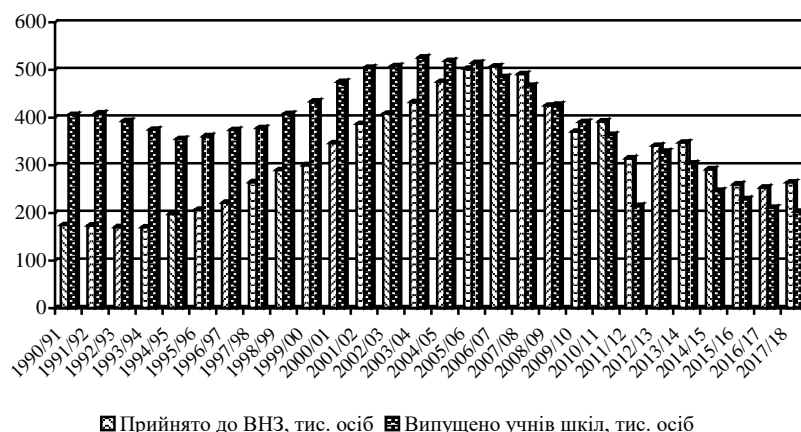

Рис. 3. Динаміка обсягів прийому студентів та контингенту випуску в школах за 1990–2017 рр.

Свідома і підсвідома *мотивація* випускників шкіл щодо отримання вищої освіти формується під впливом певних чинників, з яких можна виділити як типові такі:

- у процесі навчання у людини включаються механізми мислення і спрямування її у певні рішення в будь-яких ситуаціях, до пошуку правильного;
- формування гнучкості рішень, вмінь швидкої адаптації до будь-яких змін як якості, що необхідна фахівцям у будь-якій сфері, особливо в бізнесі;
- придбання потрібних зв'язків, адже вступ до ЗВО після школи – це перехід на новий щабель соціалізації;
- пріоритет у процесі пошуку роботи, так як будь-який роботодавець надасть перевагу претенденту з вищою освітою;
- потужний поштовх для успішної кар'єри.

Ставлення до вищої освіти в Україні як до однієї з найважливіших соціальних цінностей стало загальноприйнятим, а її необхідність розглядається, насамперед, як необхідна умова для отримання високооплачуваного робочого місця, що забезпечить стабільність у суспільстві. Досвід найрозвиненіших країн світу також свідчить про те, що зростання освіченості населення – один з найважливіших шляхів до підвищення рівня матеріального забезпечення людей, якості життя і, як наслідок, продуктивності економіки.

Сучасний РОП України успадкував невідповідність попиту і пропозиції, яка склалась у 1990-х роках через надмірну комерційну мотивацію засновників недержавних ЗВО і занадто глибоку лібералізацію умов їх діяльності. Очевидним є перевищення пропозиції над попитом, що загострює конкуренцію між ЗВО за абітурієнтів на фоні зростаючої потреби споживачів отримати якісну освітню послугу поза реальним попитом на спеціалістів деяких кваліфікацій. Тобто відбувалось нарощення потенційного попиту за чинною структурою підготовки без врахування тренду структури ринку праці. Це призводить до "перевироб-

ництва" випускників у певних сегментах спеціалізацій підготовки. Кількість фахівців, на яких відсутній попит на ринку праці, зростає, і водночас з'являється дефіцит фахівців інших спеціальностей та професій [1].

Під час вступної кампанії 2018 р. в Україні найбільш популярними серед вступників були спеціальності: філологія (75 934 заяв), право (72 965 заяв), менеджмент (47 695 заяв), середня освіта (45 397 заяв) та комп'ютерні науки (38 374 заяв). Серед лідерів також спеціальності: економіка, медицина, інженерія програмного забезпечення, туризм (від 22 тис. до 29 тис. заяв). Замикає Топ-10 така спеціальність, як психологія (22 675 заяв) [16].

У той же час на ринку праці у матеріалах дослідження кадрового порталу *Нh* [17] у 2018 р. відмічені сфери діяльності, які мають найбільше вакансій: торгівля, інформаційні технології, телекомунікаційна сфера, виробництво (машинобудування та харчова промисловість), маркетинг, реклама, сфера адміністрування, видобутку сировини, мистецтво, медіа та розваги.

Таким чином, можна констатувати, що склалася і нарощується невідповідність масштабів та структури підготовки кадрів з реальною потребою в них суспільства. Ця диспропорція підтверджує тезу про перенасиченість ринку випускниками, на професії яких відсутній попит на ринку праці, і про наявність дефіциту випускників затребуваних спеціальностей. Така ситуація зумовлює необхідність пошуку нової моделі взаємодії системи професійної освіти з ринком праці й безпосереднім роботодавцем, науково обґрунтованих підходів до зміни її механізму.

Держава намагається сприяти досягненню ринкової рівноваги шляхом варіювання обсягу і структури державного замовлення на підготовку фахівців відповідних спеціальностей, досягаючи певної відповідності попиту і пропозиції у прив'язці до реальних потреб економіки України.

Так, у 2018 р. збільшено державне замовлення для підготовки вчителів – з 17 % у держзамовленні 2017 до 17.6 % у 2018 р., за галуззю знань "Аграрні науки та продовольство" – з 6.7 % у 2017 до 6.9 % в 2018 р., за галуззю знань "Інформаційні технології" – з 12 % до 12.1 %. Збільшено також замовлення на підготовку фахівців з природничих наук – на 2.0 % порівняно з минулим роком, математики та статистики – на 4.4 %, удвічі збільшено обсяг держзамовлення на спеціальність "Матеріалознавство". Таке рішення є далекоглядним, адже саме за цими спеціальностями фахівці забезпечують фундамент економічного зростання, високі темпи науково-технологічного прогресу в Україні на наступні десятиліття.

При зростанні державного замовлення на ключових для цього етапу розвитку країни фахівців зменшено його обсяг на так звані кон'юнктурні спеціальності, які ще є популярними серед вступників, але не складають гостру потребу ринку праці. Так, на 5 % зменшено державне замовлення за спеціальністю "Право", "Готельно-ресторанна справа" – на 9 %, за галузями знань "Управління та адміністрування" – приблизно на 5.7 %, "Соціальні та поведінкові науки" – приблизно на 13.4 % [16].

Механізми державного регулювання сфери вищої освіти, включаючи й її фінансування як соціально значущої сфери, з одного боку, є складовою системи стимулювання її розвитку, а з іншого – фактором деформації ринкового середовища і механізму функціонування цієї системи.

Розглядаючи тенденції розвитку РОП в Україні, необхідно підкреслити доміанти втручання держави, яка досі застосовує витратний підхід до фінансування освіти, успадковуючи імператив централізованого планування поза ринковим механізмом ув'язки задіяних ресурсів і отриманих результатів за прийнятими критеріями якості. Тобто є очевидною проблема раціоналізації перерозподілу фінансових ресурсів держави за критеріями стимулювання нарощування якісних характеристик освітніх послуг.

Абсолютна більшість видатків (понад 90 %) державного замовлення припадає на заробітну плату науково-педагогічного персоналу ЗВО та стипендії для студентів. Решта коштів не покриває платежі за енергозабезпечення та інші ресурси життєдіяльності ЗВО. Практично відсутні державні надходження на капітальні витрати. Отже, проблеми розвитку матеріально-технічної бази ЗВО мають вирішувати самі за рахунок власних накопичень у спеціальному фонді. Це обмежує можливості ЗВО нарощувати джерела матеріального стимулювання працівників і, за новими вимогами, стимулювати успішне студентство до наукової, громадської, спортивної, культурно-масової діяльності тощо.

Проте державне бюджетне фінансування досі залишається привабливим чинником формування контингенту студентів. Зазвичай, абітурієнти надають перевагу тим ЗВО, які отримують найбільші обсяги держзамовлення. Так, у 2018 р. Міністерством освіти і науки України встановлені обсяги державного замовлення на рівні 167 016 місць. Держзамовлення на підготовку фахівців становило близько 96 % від держзамовлення 2017 р., з огляду на скорочення кількості випускників шкіл на 4 % [16].

Для ЗВО України дедалі важливішу роль відіграє фінансування підготовки за кошти фізичних і юридичних осіб. У структурі фінансування по освітній галузі в цілому кошти фізичних осіб останніми роками становлять близько 15 % (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл загальних витрат на освіту за фінансуючими організаціями, 2007–2016 рр. %

Джерело фінансування	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Державний бюджет	75.4	79.3	80.0	81.5	82.1	84.6	84.3	85.1	83.5	85.4
Приватні компанії	1.1	1.0	1.0	1.0	0.8	0.7	0.8	0.8	0.7	0.7
Домогосподарства	23.5	19.7	19.0	17.5	17.1	14.7	14.9	14.1	15.8	13.9

Джерело: складено автором за даними Національних рахунків освіти України [18].

Через охоплення ліцензійного обсягу державним фінансуванням ЗВО не повною мірою шукають альтернативні джерела надходжень. Крім того, навіть збільшення кількості місць, що фінансуються в межах державного замовлення, не завжди супроводжується адекватним збільшенням обсягів бюджетних асигнувань: не враховуються експлуатаційні потреби ЗВО – оновлення обладнання, ремонт навчальних корпусів і гуртожитків, підвищення заробітної плати науково-педагогічного та допоміжного персоналу, платежі за комунальні послуги. Тобто, зважаючи на необхідність синхронного осучаснення інфраструктури освітнього процесу, його змісту і методико-технологічного наповнення, пропорційного зростанню контингенту студентів, має місце приховане недофінансування бюджетних місць. Ця проблема вирішується ЗВО частково за рахунок небюджетних надходжень від фізичних та юридичних осіб, на замовлення яких здійснюється підготовка, хоча це джерело не забезпечує повною мірою реалізацію принципу академічної та фінансової самостійності ЗВО.

Висновки. Проведені дослідження офіційних друкованих джерел інформації про діяльність закладів вищої освіти України показали, що розвитку ринку освітніх послуг в Україні притаманні такі тенденції: загострення конкуренції між закладами вищої освіти; оптимізація мережі ЗВО – учасників ринку через їх укрупнення, спричиненого в тому числі демографічною ситуацією в країні та міжнародною міграцією населення, зокрема молоді; формується спрямованість ЗВО на модернізацію системи управління, побудованої на сучасних принципах академічної свободи та університетської автономії; нарощується співпраця ЗВО і роботодавців у напрямку розвитку структури підготовки кадрів за потребами ринку праці і відповідного наповнення освітніх програм практичним змістом; висока мотивація молоді щодо отримання престижної професії; інтернаціоналізація вищої освіти.

Нині ринок освітніх послуг – це велике багатогалузеве економічне середовище, де створюється значущий елемент національного багатства – знання, уміння, навички, особисті інтелектуальні та професійні характеристики громадян. Стрімкий розвиток сучасного ринку освітніх послуг обумовлює необхідність детального дослідження тенденцій та закономірностей функціонування й прогнозування на цій основі напрямків його майбутніх трансформацій. Створення ефективною та досконалою системи освіти країни за найсучаснішими еталонами світового рівня забезпечить формування потужного ринкового потенціалу розвитку національної економіки і високої конкурентоспроможності у глобалізованому просторі діяльності людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев М. Ю. Анализ рынка образовательных услуг в Украине. *Формирование рыночных отношений в Украине*. 2014. № 12 (163).
2. Баша І. М. Моделювання розвитку освітніх послуг національних ВНЗ. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. Вип. 2. Т.1. С.175-179.

3. Ахновська І. О. Тенденції розвитку ринку освітніх послуг в Україні. *Економіка і організація управління*. 2017. № 2 (26). С. 39-49.
4. Ящук Т. А. Особливості функціонування ринку освітніх послуг вищої освіти в Україні в сучасних умовах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017.
5. Холодний Г. О. Маркетинговий аналіз стану та перспектив розвитку вітчизняного ринку послуг вищої освіти. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2015. № 7.
6. Загірняк Д. М. Сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняної сфери вищої освіти. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2017. № 5 (106). С. 143-149.
7. Каленюк І. С., Куклін О. В., Ямковий В. А. Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні. *Економіка України*. 2015. № 2. С. 70-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_2_7.
8. Павленко О. В. Розвиток ринку освітніх послуг ВНЗ: актуальні тренди та прогнози. *Стратегія економічного розвитку України*. Київ: КНЕУ, 2017. Вип. 41. С. 89-98.
9. Оболенська Т. Є. Природа і особливості освітніх послуг як товару. Маркетинг: теорія і практика. *Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету*. Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, 2001. С. 79-89.
10. Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти. *Народна освіта*. 2012. № 3 (18).
11. Ольшанцева Т. О., Брітченко І. Г. Прогнозування тенденцій розвитку ринку освітніх послуг України. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 3. С. 146-151. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znptdau_2013_3_32.pdf.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
13. Щодо оптимізації мережі вищих навчальних закладів. Лист МОН № 1/9-616 від 28.11.2014. URL: <http://mon.gov.ua>.
14. Офіційний сайт Українського центру оцінювання якості освіти. URL: <http://testportal.gov.ua/ofzvut>.
15. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://info.edbo.gov.ua>.
16. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <http://mon.gov.ua>.
17. Офіційний сайт Міжнародного кадрового порталу hh.ua. URL: <https://hh.ua>.
18. Національні рахунки освіти України у 2016 році: Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2019.

Bidiuk A. Higher education in Ukraine: trends of the development.

Background. Competitiveness of higher education is considered as one of the basic components of the national security system, a feature and precondition for successful development of individual regions and Ukraine in general. The problem of synchronous development of the educational services market is intensifying due to the increasing competition in the global space for the national economy.

The **aim** of the article is identification of the main trends in the development of the educational services national market on the basis of state and factors analysis that determine the change in its specific characteristics.

Materials and methods. To achieve this goal, the following general scientific and special methods of research are used: dialectic, scientific abstraction (theoretical generalizations and formulation of conclusions), comparison (comparison of actual data for separate

periods), causative analysis (revealing tendencies of the development of educational services market), graphical – for visual representation of the research results, generalization – to formulate relevant conclusions. The information base of the study consists of legislative and regulatory acts, data of the State Statistics Service of Ukraine, theoretical and methodological scientific developments.

Results. Today, the educational services market is a powerful, widespread economic environment, where relations between its participants are realized in the sphere of creating a significant element of national wealth – knowledge, abilities, skills, personal intellectual and professional characteristics of citizens – the human capital of the country. The development of the educational services market in Ukraine is characterized by the following tendencies: increased competition between higher education institutions; optimization of the network of higher education institutions HEI – market participants due to their consolidation, caused also by the problematic demographic situation in the country and the international migration of the population, youth in particular; the orientation of the higher education institutions HEI for the modernization of the management system, built on the modern principles of academic freedom and university autonomy is formed; increasing cooperation between institutions of higher education and employers in the direction of developing the personnel training structure for the needs of the labor market and appropriate filling of educational programs with practical content; high motivation of young people to receive a prestigious profession; internationalization of higher education.

Conclusion. The rapid development of the modern educational services market necessitates a detailed study of the trends and regularities of functioning and forecasting of the directions of its future transformations on this basis. Creation of an effective and perfect education system of the country will ensure the formation of a powerful market potential according to the needs of the modern economy.

Keywords: educational services market, institutions of higher education, competition, educational process, Higher Education, internationalization, globalization of educational space.

REFERENCES

1. Avksent'jev, M. Ju. (2014). Analiz rynku osvitnih poslug v Ukrai'ni [Analysis of the educational services market in Ukraine]. *Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukrai'ni – The formation of market relations in Ukraine*, 12 (163) [in Ukrainian].
2. Basha, I. M. (2015). Modeljuvannja rozvytku osvitnih poslug nacional'nyh VNZ [Modeling the development of educational services of national higher education institutions (HEI)]. *Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu – Bulletin of the Khmelnytsky National University*. (Vol. 2). (Is.1). (pp.175-179) [in Ukrainian].
3. Ahnovs'ka, I. O. (2017). Tendencii' rozvytku rynku osvitnih poslug v Ukrai'ni [Trends in the development of the educational services market in Ukraine]. *Ekonomika i organizacija upravlinnja – Economics and management organization*, 2 (26), 39-49 [in Ukrainian].
4. Jashhuk, T. A. (2017). Osoblyvosti funkcionuvannja rynku osvitnih poslug vyshhoi' osvity v Ukrai'ni v suchasnykh umovah [Functioning features of educational services market of higher education in Ukraine modern conditions]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Law*. [in Ukrainian].
5. Holodnyj, G. O. (2015). Marketyngovyj analiz stanu ta perspektyv rozvytku vitchyznjanogo rynku poslug vyshhoi' osvity [Marketing analysis of the state and prospects of the development of higher education services domestic market]. *BIZNES INFORM – BUSINESS INFORM*, 7 [in Ukrainian].
6. Zagirnjak, D. M. (2017). Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku vitchyznjanoi' sfery vyshhoi' osvity [Current state and prospects of the development of higher education national sphere]. *Visnyk Kremenčuc'kogo nacional'nogo universytetu imeni Myhajla Ostrograds'kogo – Bulletin of Kremenčuk Mykhailo Ostrohradskiy National University*, 5 (106), 143-149 [in Ukrainian].

7. Kalenjuk, I. S., Kuklin, O. V., & Jamkovyj, V. A. (2015). Suchasni ryzyky rozvytku vyshhoi' osvity v Ukraini [Modern risks of higher education development in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 2, 70-83. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_2_7 [in Ukrainian].
8. Pavlenko, O. V. (2017). Rozvytok rynku osvitnih poslug VNZ: aktual'ni trendy ta prognozy [Development of the educational services market of higher educational institutions (HED): actual trends and forecasts]. *Strategija ekonomichnogo rozvytku Ukrainy – Economic development strategy of Ukraine*. (Is. 41). (pp. 89-98). Kyi'v: KNEU [in Ukrainian].
9. Obolens'ka, T. Je. (2001). Pryroda i osoblyvosti osvitnih poslug jak tovaru. Marketing: teorija i praktyka [The nature and features of educational services as a commodity. / Marketing: Theory and Practice]. *Zbirnyk naukovyh prac' Shidnoukrai'ns'kogo nacional'nogo universytetu – Collection of scientific works of the East Ukrainian National University*. (pp. 79-89). Lugans'k: Vyd-vo Shidnoukr. nac. un-tu [in Ukrainian].
10. Dmytrijev, V. Ju. (2012). Osoblyvosti rynku osvitnih poslug u systemi vyshhoi' osvity [Features of the educational services market in the system of higher education]. *Narodna osvita – Folk education*, 3 (18) [in Ukrainian].
11. Ol'shanceva, T. O., & Britchenko, I. G. (2013). Prognozuvannja tendencij rozvytku rynku osvitnih poslug Ukrainy [Forecasting trends in the development of the Ukrainian educational services market]. *Zbirnyk naukovyh prac' Tavrijs'kogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu (ekonomichni nauky) – Collection of scientific works of the Tavria State Agrotechnological University (economic sciences)*, 3, 146-151. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znptdau_2013_3_32.pdf [in Ukrainian].
12. Oficijnyj sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
13. Lyst MON № 1/9-616 vid 28.11.2014. "Shhodo optymizacii' merezhi vyshhyh navchal'nyh zakladiv" [Letter of the Ministry of Education and Science № 1 / 9-616 dated November 28, 2014 "Regarding optimization of higher educational institutions network"]. Retrieved from <http://mon.gov.ua> [in Ukrainian].
14. Oficijnyj sajt Ukrain'ns'kogo centru ocinjvannja jakosti osvity [The official website of the Ukrainian Center for Educational Quality Assessment]. *testportal.gov.ua*. Retrieved from <http://testportal.gov.ua/ofzvit> [in Ukrainian].
15. Jedyna derzhavna elektronna baza z pytan' osvity [The only state electronic educational base]. *info.edbo.gov.ua*. Retrieved from <https://info.edbo.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Oficijnyj sajt Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Official site of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <http://mon.gov.ua> [in Ukrainian].
17. Oficijnyj sajt Mizhnarodnogo kadrovogo portalu hh.ua [Official site of the international personnel portal hh.ua]. *hh.ua*. Retrieved from <https://hh.ua> [in Ukrainian].
18. Nacional'ni rahunky osvity Ukrainy u 2016 roci [National education accounts of Ukraine in 2016]. *Statystychnyj bjuleten' Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy – Statistical bulletin of the State Statistics Service of Ukraine*. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].